

В Лохвицькому краєзнавчому музеї ім. Г. С. Сковороди

{Автор наступних статей: Юрій Миколайович Бажал - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії технологічних наук України, завідувач кафедри економічної теорії та керівник магістерської програми з економічної теорії Національного університету «Києво-Могилянська академія»; біографічний нарис написаний спеціально для мобільного семінару}

Ю.М. Бажал

М.І. Туган-Барановський:
біографічний нарис

Доктор політичної економії, професор, перший академік соціально-економічного відділу Української Академії наук Михайло Іванович Туган-Барановський /1865-1919/ являє собою історичну постать, яка примножує славу українського народу. Всесвітньо визнаний вчений-економіст, він стояв у витоків української державності та української науки. Такі люди у всіх країнах стають наріжним камінням національної самосвідомості та національної гідності. Вони входять в шкільні підручники ланкою історичної пам'яті народу, стають вічно живим джерелом його національного відтворення в нових прийдешніх поколіннях. Мати у своєму "генетичному коді" таку особистість, як Михайло Іванович Туган-Барановський, вважали би за честь будь-які народи світу.

Класик і урядовець

Але що знають про нього в сучасній Україні? Майже нічого. Проте професор М.І.Туган-Барановський був, як його оцінив класик світової економічної думки Й.Шумпетер, "самим визначним російським економістом того періоду", а інший класик світової економічної теорії Д.Кейнс відзначив, що він значною мірою поділяє погляди тієї наукової школи, де Туган-Барановський був "першим і найбільш оригінальним". А такий авторитет, як Е.Хансен, називає теорію економічних циклів Туган-Барановського "поворотним пунктом", що ця теорія "увірвалась в науку ніби свіжий морський вітер", що Туган-Барановський "пробився крізь джунглі до нових горизонтів", започаткував нове трактування проблеми.

Якщо Ви візьмете до рук визнані науковцями фундаментальні праці з історії розвитку світової економічної думки, наприклад доступні в перекладі російською мовою праці Б.Селігмена чи Е.Жамса, і придивитесь - хто саме залишився в історії думки від Російської імперії, чи від колишнього СРСР, то серед економістів побачите: М.І.Туган-Барановський і М.Д. Кондрат'єв. Учитель та його учень.

Микола Дмитрович Кондрат'єв /1892-1938/, видатний російський вчений-економіст, який був репресований в 1930 р. і так само, як і його учитель, інтелектуально повертаються до нас тільки тепер, був найближчим учнем М.І.Туган-Барановського і в 1923 році написав спеціальний нарис в пам'ять про нього. У ньому він пише: "...різні люди мають різну ступінь соціального безсмертя. Вмирають мільйони і мільйони в тій чи іншій мірі своєрідних, суспільно "вартісних і цінних" людей. Але вони в очах суспільства нівелюються, мов об'єднуються в одну суцільну, однорідну соціальну масу, яку ми класифікуємо, підводимо під категорію тих чи інших культурно-соціальних типів, але в якій ми не відрізняємо окремих людей. Соціально виживають лише одиниці, котрі як світлі крапки майорять різнобарвними та різної сили вогнями на горизонтах минулого і котрих ми підводимо під категорію видатних особистостей. Михайло Іванович мусить бути віднесений і буде віднесений до ряду останніх".

І ось ця визначна, геніальна людина виявляється не тільки українцем за походженням та самосвідомістю, а і добровільно, за переконаннями стає у лави перших будівничих української державності в серпні 1917 року. Він входить до другого складу /першого офіційно затвердженого Тимчасовим Урядом/ Генерального Секретаріату Української Центральної ради як Генеральний секретар фінансів. Щоб повною мірою оцінити такий крок в ті часи, коли майже вся російська "демократія" не визнавала прав України на державність, коли взагалі не було на географічній чи політичній мапі назви "Україна", давайте подивимось, хто сьогодні із визначних діячів колишнього СРСР українського походження покинув Москву /фізично чи духовно/ заради допомоги будівництву незалежної України.

Відомий діяч українського руху до революції, а за тим заступник голови першої Центральної Ради, член Директорії, академік і віце-президент Української Академії наук С.А.Єфремов так описує подію залучення М.І.Туган-Барановського до першого уряду автономної України: "В серпні 1917 року, коли частково обновлявся генеральний секретаріат, ухвалено було заросити Туган-Барановського на посаду генерального секретаря фінансових справ. На телеграму з Києва він зараз прибув з Полтавщини, де літував, і без великого вагання згодився прийняти доручену йому роботу".

Цікаво порівняти наведені рядки із зібраними спогадами людей, які знали з Михайлом Івановичем в перші місяці після лютневої революції 1917 року. Вони свідчать, що Туган-Барановський був дуже близький до кіл Тимчасового уряду. В його квартиру приходили радитись голова Державної думи М.В. Родзянко, М.В. Терещенко, О.І. Коновалов та інші. Михайла Івановича декілька разів запрошували на міністра фінансів. Але він відмовлявся. В архіві є навіть письмовий спогад про те, що ще до від'їзду весною 1917 року на Полтавщину М.І. Туган-Барановський обмірковував свою діяльність на Україні.

Таким чином, Михайло Іванович цілком свідомо формував рішення - присвятити себе справі українського відродження. Тому не дивує наступне свідчення С.А.Єфремова про появу Туган-Барановського в Генеральному Секретаріаті:

"Запрошуючи його, малося на увазі просто використати визначного економіста й до того ж людину тільки прихильну до українства. Але у першій же розмові Туган-Барановський заявив, що тепер, коли можна стало практично працювати на українському ґрунті, він не може не перейти цілком на українську платформу, не може працювати інакше, як українець. Вступаючи до Генерального Секретаріату, він разом з тим записався й до української партії соціалістів-федералістів, і з того часу всі його виступи громадські йшли під знаком українства, як члена і співробітника українського громадянства".

Родовід

Повної біографії Мі. Туган-Барановського ще не складено. Хоча окремі відомості є майже в кожній роботі про його творчість. За кордоном Туган-Барановському і його праціям присвячено більш як 100 спеціальних робіт. У нас же правдивих майже не було до останнього часу. Пояснюється це насамперед ідеологічною "залізною завісою". Але мало кому відомо, що на початку 20-х років Українська Академія наук уживала значні зусилля, щоб увіковічнити ім'я одного із своїх засновників. Був намір створити науковий кабінет при Академії наук імені українського класика політичної економії, було замовлено погруддя, портрет, навіть ще влітку 1922 р. відбулись урочисті збори Академії, присвячені пам'яті М.І. Туган-Барановського.

Михайло Іванович Туган-Барановський народився 8-го січня за старим стилем 1865 року в селищі Сольоне, Куп'янського уезду, Харківської губернії. Мати його, Ганна Станіславівна Мовіж-Монтвід, була з українських аристократів, що вели свій родовід з древніх литовських князів, а її мати була Олександра Федорівна Шабельська, донька козацького полковника Шабельського. Батько Михайла Івановича - Іван Якович Туган-Барановський, був мурза, тобто князь, з давнього татарського роду, але його пращури давно стали на військову службу в Речі Посполитій і прадід М.І.Туган-Барановського згадується у реєстрі польської шляхти.

Онук Михайла Івановича, свідчить¹, що згідно з сімейною легендою подвійне прізвище утворилося в результаті подій Грюнвальдської битви в 1410 р., коли об'єднані слов'янські війська перемогли об'єднане військо Тевтонського ордену. Командувач татарською кіннотою на службі Польської корони - Туган-бек, закохався в польську княжну Розалію Барановську. Але вона погоджувалась на весілля тільки, якщо він принесе голову німецького маршала. Туган виконав цю вимогу. Туган-Барановські вірно служили Речі Посполитій, а після розділу Польщі та приєднання її частини до Росії активно брали участь в польських повстаннях 1830 та 1863 роках. Вони мали землі в районі озера Світязь. А.Міцкевич в однойменній баладі писав, що Світязь під керівництвом князя Тугана процвітав і був відомий своїм статним багатим народом і військовою славою. А.Міцкевич був закоханим в Марилію Верещак, яка була родом з села Тугановичи біля озера Світязь.

За самосвідомістю Михайло Іванович вважав себе українцем. За свідченням О. Лотоцького, був такий випадок на початку лютневої революції 1917 року, коли татарська делегація запропонувала Михайлу Івановичу її очолити, М.І.Туган-Барановський відмовився, аргументуючи, що національно визнає себе українцем. Його дитячі роки пройшли під великим впливом матері та бабусі Олександри Федорівни Шабельської. Всі діти і онуки цієї родини пройшли через руки бабусі, яка виховувала їх у кращих українських національних традиціях. Мати, Ганна Станіславівна прагнула, щоб її діти стали людьми визначними, правонаступниками честі славетного роду. Так воно і вийшло. Поряд з Михайлом, його брат і дві сестри, кожен по-своєму, зробили виняткові кар'єри. Разом з тим, Михайло Іванович залишався дуже демократичною і простою людиною. Вся його діяльність була спрямована на пошуки справедливого соціально-економічного устрою, такого, який сьогодні в економічній теорії отримав назву „держава загального добробуту" (welfare state).

¹ Туган-Барановский Д.М. Михаил Иванович Туган-Барановский. Биографический очерк. — Донецк, Донецкий государственный университет экономики и торговли им. М.Туган-Барановского, 2002.

К.Г.Воблий наводить такий приклад. Син, Миша-молодший, якось запитав батька: "Чому ти, тату, не вживаєш титулу мурзи /князя/, як це робить дядя Коля?" Михайло Іванович впевнено відповів: "Тому, що за більшу честь маю зватися доктор політичної економії, цей титул отримав я сам за свою працю".

Гімназичне виховання Михайло проходив у трьох гімназіях: 5-й Московській, з 5-го класу продовжив у 1-й Київській і з 7-го класу - в 2-й Харківській. Як це не дивує, але математика давалась Михайлу найгірше. Напевно розцінено це було як виклик, бо до Харківського університету він вступив саме на фізико-математичний факультет.

Роки студентства М.І.Туган-Барановського пройшли в Санкт-Петербурзькому та Харківському університетах. В останньому він закінчив одразу два факультети: фізико-математичний і правничий, де надавали економічну освіту. В ті часи не було окремих економічних факультетів і цю спеціалізацію розвивали в межах правничих факультетів чи відділень.

Економічну освіту М.І. Туган-Барановський продовжив у Петербурзі, Парижі /1889/, Москві та Лондоні /1892/. В 1894 р. він отримав ступінь магістра за книгу "Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь". Ця книга дала йому посаду приват-доцента правничого факультету Петербурзького університету /січень 1895/ і ... безсмертя в економічній науці. Таку ж саму світову славу він отримав через книгу "Русская фабрика в прошлом и настоящем. История развития русской фабрики", яка дала йому ступінь доктора політичної економії від Московського університету. В цей же час Михайло Іванович відходить від ортодоксального марксизму, до якого був пристав, стає його непримиримим критиком з етичної, гуманістичної позиції.

В 1899 році були прояви студентської непокори, Михайло Іванович вийшов на демонстрацію разом із студентами і потрапив під політичні репресії. Спочатку його тимчасово лишають номінації як приват-доцента університету, а пізніше і висилають з Петербургу за його політичні переконання із заборонаю проживання в столичних та університетських містах.

/березень 1901 року/. Михайло Іванович від'їжджає на Полтавщину до м. Лохвиця до своїх знайомих Русинових.

В 1902 році, 9-го січня М.І.Туган-Барановський одружився (вдруге) на своїй давнішній знайомій пані Ользі Федорівні Русиновій. Молоді спочатку виїхали у закордонну подорож і через кілька місяців повернулися до Лохвицького повіту, де майже постійно, а після 1905 р. переважно влітку, родина проживала до 1918 року. Там вони мали дім в селі Пізники, а потім у селі Криниця. В самій Лохвиці у Русинових був дворянський, як його називали, дім. Відтепер багато подій в житті Туган-Барановського було пов'язано з містом Лохвиця та Лохвицьким повітом.

В 1909 році Михайло Іванович купує ділянку землі біля села Лука під Лохвицею, де буде свій будинок на гроші великої премії Петербурзької Академії наук, яку він отримав за підручник "Основи політичної економії".

*Сучасний вигляд ділянки землі, яку
купив М.І. Туган-Барановський*

Саме це місце студенти і викладачі факультету економічних наук Національного університету „Києво-Могилянська академія" відвідують щорічно під час науково-пізнавальної прощі до місць, пов'язаних з життям і діяльністю великого українського економіста М.І. Туган-Барановського (фото 2007 року):

В цьому будинку, як тоді казали, літували (проводили літній час) у якості гостей Михайла Івановича багато видатних людей. Після революції 1917 року в радянські часи в цьому будинку був розташований „Будинок творчості" українських радянських письменників, де творили майже всі відомі письменники того часу. Під час другої світової війни цей будинок був зруйнований прямим влученням німецької бомби. Після війни на місці садиби Туган-Барановського був створений заводський піонерський табір. У роки незалежності України тут функціонує пансіонат для літнього відпочинку дітей.

До повернення в 1905 році в Петербурзький університет (в якості приват-доцента) М.І.Туган-Барановський веде активну

громадсько-політичну діяльність в Лохвицькому повіті. Зокрема, брав участь у роботі комітету окремої наради про потреби сільськогосподарської промисловості, в діяльності Товариства взаємної допомоги учителів, сільськогосподарського товариства повіту. В 1904 р. Туган-Барановського обирають гласним Лохвицького повітового Земства Полтавської губернії та повноважним представником в Губернському Земстві. Це давало йому право участі в Губернських зібраннях. З 1915 року він був почесним попечителем Комерційної школи у Лохвиці.

Ще одна знаменна подія стосується Лохвицької теми. Вона найкраще подана в спогадах О.Мицюка: "Нехай золотими літерами буде писаний в його життєпис факт, свідком якого я був сам, що саме він, Михайло Іванович Туган-Барановський, зробив у 1905 році пропозицію Полтавському губернському земському зібранню про поставлення першого пам'ятника на Великій Україні нашому генієві Т.Г.Шевченку і розпочав збірки на ту ціль, останнє, як відомо, було реалізоване".

Ольга Федорівна Русинова була українофілом і мала тісні зв'язки з українською, зокрема театральною, інтелігенцією. Коли в 1918 році їх домівки розорили, то за свідченням прислуги, більш за все Ольга Федорівна сумувала за втраченим особистим епістолярним архівом, де було листування з визначними діячами культури. Наприклад, вона товаришувала з М.К.Заньковецькою.

У подружжя Туган-Барановських народилось двоє дітей - донька Ольга і син Михайло. Після смерті Михайла Івановича його родина емігрувала до Югославії, пізніше - в Чехословаччину до Праги. У 30-х роках син Михайло повернувся на батьківщину, а Ольга Федорівна від розлуки померла. Донька Ольга була кіноакторкою в Чехословаччині.

Корифей української економії мої науки.

В Петербурзькому університеті Туган-Барановський з 1905 року знову працює приват-доцентом і викладає історію економічних вчень та політичну економію. У цей період він доклав багато зусиль для пропаганди вивчення економічної теорії. Його зусиллями був уперше в університеті створений науковий кабінет економічного напрямку. Михайло Іванович редагував і видавав збірки "Нові ідеї в економіці", до яких

залучав здібну молодь, зокрема М.Д.Кондратьєва. В 1912 році замість проф. П.Георгієвського очолює кафедру політичної економії та стає на посаду екстраординарного професора.

Але політичні пристрасті не вщухали. Нове вето міністра освіти, і Туган-Барановський знову залишає університет. Проте йому запропонована нова посада - професора відділу економіки Імператорського політехнічного інституту в Петербурзі, яку він обіймає в 1913 - 1915 рр. В ті часи це місце роботи було дуже престижним. Справа в тому, що мережа Політехнічних інститутів була задумана і створена екс головою Ради Міністрів С.Ю.Вітте у якості передових центрів сучасних наукових і прикладних досліджень, включаючи економічні. В рамках цього проекту також утворено і Київський політехнічний інститут.

У передвоєнні роки М.І.Туган-Барановський разом з викладацькою веде дуже активну наукову та видавничу діяльність. В 1909 році надрукована ще одна праця, яка стала класикою, - підручник "Основи політичної економії", що декілька разів перевидавався і був відзначений великою премією Петербурзької Академії наук. Всього ним написано і надруковано більше 200 праць тільки російською та українською мовами у центральних виданнях.

Напередодні Першої Світової війни професор Туган-Барановський погодився взяти участь у проєкті проф. М.Грушевського по виданню енциклопедії українознавства російською мовою "Украинский народ в его прошлом и настоящем" як редактор частини, присвяченої народному господарству України. За оцінкою О.Лотоцького - це була перша спроба проаналізувати економічний розвиток України окремо від Росії. Він же подає відомості про активну співпрацю Михайла Івановича з журналом "Український вісник", що був органом української фракції в Першій Думі.

Енергія та знання Туган-Барановського були прикладені також до створення української вищої школи. Вже в травні 1918 року він бере участь у засіданнях Ради лекторів Київського Українського народного університету, де обговорюється статус Українських державних університетів. Наприкінці липня його вводять в склад правління вже Українського Державного Університету як декана правничого факультету. Міністр освіти

завердив М.І.Туган-Барановського деканом і професором в пні 1918 року. В університеті за ним також значиться кафедра [ітичної економії.

Проф. М.І.Туган-Барановський став засновником української академічної науки. За визначенням Н.Полонської-Василенко Українська Академія наук, що утворена в 1918 році, “була найбільшим досягненням України в галузі культури. Протягом багатьох років вона залишилась науковим посередником, який скупчував біля себе найкращі наукові сили України”. Для заснування Української Академії наук була зрена спеціальна комісія, до якої було запрошено М.І.Туган-Барановського. Наказом гетьмана від 14 листопаду він був обраний дійсним членом академії, урочисте відкриття якої відбулось 24 листопаду 1918 року.

Українська Академія наук мала три відділи: історично-філологічний, фізико-математичний та соціально-економічний. Президію призначив уряд. Він також призначив перших академіків (по три на відділ), які мали потім обирати інших членів академії. Професор Туган-Барановський був призначений головою Третього Відділу - соціально-економічних наук. Щоб склалася уява про стиль роботи нової Академії, наведемо дві характерні риси. В статуті було записано, що всі праці Академії повинні обов'язково видаватися українською мовою з дублюванням, якщо це потрібно, перекладами на інші мови, Урочисті засідання Української Академії наук відбувались щорічно 10-го березня на вшанування дат народження і смерті Т.Г.Шевченка.

З великою пошаною Українська Академія наук провела в останню дорогу академіка М.І.Туган-Барановського, який помер у вагоні на станції Орадне на шляху до Одеси в той же день, що і народився, 8-го січня за старим стилем 1919 року. Панахида відбулась в Софійському соборі 14\ 28 січня 1919 року. На ній були академіки Д.Багалій, В.Вернадський, С.Єфремов, Б.Кистяківський, А.Кримський, Є.Тимченко, Т.Тутковський, проф. М.Грушевський, проф. Ю. Корчак-Чепурківський та інші. Похований М.І.Туган-Барановський в Одесі.
